

Şəhər mühitinin psixoloji aspekti və onun insanlara təsiri

Salatın Hacıyeva

Açar sözlər: *şəhər, memarlıq, yaşayış mühiti, insan, psixoloji aspekt*

Keywords: *city, architecture, living environment, person, psychological aspect*

Şəhər bir-biri ilə sıx bağlı komponentlərdən ibarət mürəkkəb funksional-məkan sistemidir. Bu sistemdə binalar və tikililər, eləcə də küçələr, kəsişmələr və meydanlar bərabər şəkildə qarşılıqlı təsir göstərir. Yaşayış mühiti də öz növbəsində şəhərin fiziki və sosial məkanı ilə birbaşa əlaqəli olan mürəkkəb, daim inkişaf edən bir sistemdir. Hazırda yaşayış mühitinin aşağıdakı səviyyələri fərqləndirilir: yaşayış vahidi, bina, binalar qrupu, məhəllə, rayon və şəhər. Yuxarıda deyilənlər yaşayış məkanına bəsit şəkildə şəhərin bir hissəsi kimi deyil, bir çox amillər tərəfindən formalaşdırılan insan varlığının mühiti kimi baxmaq zərurətini şərtləndirir. Yaşayış mühiti tədqiqat, dizayn və istismar obyekti kimi bir çox mütəxəssisin: memarların və dizaynerlərin, sosioloqların və iqtisadçıların, ekoloqların və dendroloqların, geoloqların və nəqliyyat mühəndislərinin və s. əhatə dairəsindədir (Əliyev, 2020, s. 98). Memarların vəzifəsi və məqsədi şəhərə funksional və struktur bütövlüyünü təmin etmək üçün bütün mütəxəssislərin biliklərini əlaqələndirmək, integrasiya etmək və nəzarət etməkdir.

Yaşayış mühitini insan ehtiyaclarını ödəyəcək şəkildə təşkil etmək ehtiyacı həmişə memarlığın ən aktual problemlərindən biri olub və belə də qalır. Yuxarıda göstərilənlər yaşayış məkanını sadəcə şəhərin bir hissəsi kimi deyil, həm də bir çox amillərin formalaşdırdığı yaşayış mühiti kimi nəzərdən keçirməyi zəruri edir. Yaşayış mühitinin xüsusiyyətləri, cəmiyyətə təsiri, memarlıq planlaşdırması və məkan dizayn qərarları baxımından xarici və daxili amillərin birləşməsindən asılıdır.

Xarici amillərə insanın nəzarətindən kənar təbii amillər daxildir. Bu kateqoriyaya təbii, iqlim, şəhərsalma, ətraf mühit və dizaynın texniki və iqtisadi aspektləri daxildir. Daxili amillər kompleksi daxilində insandan asılı aspektlər, eləcə də ətraf mühitlə fərd arasındakı əlaqə nəzərə alınmalıdır. Bu kateqoriyaya mədəni, tarixi, vizual, sosial, psixoloji və demografik amillər də daxil ola bilər. Bütövlükdə yaşayış mühitinin dizaynına amillərin təsirini nəzərdən keçirərkən, insan fəaliyyətinin, ətraf mühitlə qarşılıqlı təsirinin bütün aspektlərini – insanlarla təbiət arasındakı qarşılıqlı əlaqəni anlamaq kimi çətinliklər ön plana çıxır. Ətraf mühitin insanlardan asılı xüsusiyyətlər qazandığı dizayn konsepsiyası çox vacibdir. Nəticə etibarilə, fərd memarlıqda yeni bir rol – yaşayış mühitinin dinamik şəkildə dəyişən dizaynında əsas iştirakçı rolunu öz üzərinə götürür.

Bu gün yuxarıda göstərilən amillərin əksəriyyəti nəzərə alınır, lakin memarlar və dizaynerlər çox vaxt fərddən asılı olan və onlara əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərən vacib amilləri nəzərdən qaçıırırlar. Bu gün ətraf mühitin memarlığı mənzil planlarında, binaların dizaynında və şəhər məkanında görünən oxşar monoton xüsusiyyətlər nümayiş etdirir. Yaşayış mühitlərinin dizaynı və inkişafına müəyyən formal, istehlakçı yanaşma görmək olar ki, bu da, ümumiyyətlə, dizayn prosesini

və xüsusən də yaşayış məkanını formalaşdıran bazar iqtisadiyyatı ilə müəyyən edilir.

Psixoloji mənada memarlıq insan bədənində sabit məkan reaksiyaları, vərdislər və zehni məkanda insanın həyatına və fəaliyyətinə şüuraltı təsir göstərən obrazlar və anlayışlar yaradır (Bilgin, 2013, s. 76). Beləliklə, memarlığın psixoloji vəzifəsi memarlıq formalarının birləşməsinin qavranılması ilə yaradılan mövcud vizual ardıcılığın spesifik emosional və sensor reflekslərə çevrilməsi kimi formalaşdırıla bilər. İnsanın inkişaf tarixinə nəzər saldıqda görə bilərik ki, insanlar şəhərə köçməzdən əvvəl təbii mühitdə mövcud olublar və bu mühit onların ehtiyaclarını ödəməkdə mühüm rol oynayıb. Böyük şəhər əhalisinə xas olan qeyri-müəyyən vəziyyət təbii mühitlə genetik əlaqənin itirilməsi ilə əlaqələndirilə bilər. Təbii mühitdə ətrafdakı təbii komponent və təbii zonaların miqyası ilə xarakterizə olunan öz dəyərləri ilə cəmiyyət yaranır.

Məkan mühiti insan qavrayışı üçün çox vacibdir və əksər hallarda yaşayış mühitinin humanistliyini müəyyən edir. Təbii ki, insan onu əhatə edən mühit haqqında məlumatların əksəriyyətini görmə hissi vasitəsilə qavrayır. Ətraf mühit tərəfindən təşkil edilən məkan quruluşu insanın həmin məkanda necə hiss etdiyini müəyyən edir. Görünən mühit insanı bütün müxtəlifliyi ilə əhatə edən mühit kimi başa düşülməlidir. Bütün vizual mühit təxminən təbii və süni olmaqla bölünə bilər. Təbii görünən mühit insan görmə qabiliyyəti ilə mütləq harmoniyada olan təbiət elementlərini əhatə edir. Süni şəkildə yaradılmış mühit, yəni insan səyi ilə yaradılan mühit, tez-tez vizual qavrayışın kanonları ilə ziddiyyət təşkil edən elementlərdən ibarətdir. Əhəmiyyətli urbanizasiya görünən mühiti vizual sistemin qavrayışına zidd olan əhəmiyyətli dəyişikliklərə məruz qoyur. Eyni zamanda, fərdin öz daxili ehtiyacları ilə eyni qaldığı

kimi, görmə və qavrayış sistemi də eyni qalır, baxmayaraq ki, eyni zamanda ətrafdakı görünən mühit daha da pisləşir.

Bu vəziyyətdə ətrafdakı binaların və fərdin qeyri-mütənasib ölçüsü vurğulanmalıdır. Əvvəllər insanlar alçaq mərtəbəli məkanlarla əhatə olunmuşdusa, bu gün göz insan psixikasına ağır yük olan nəhəng, eyni dərəcədə darıxdırıcı binalarla qarşılaşır (Xasiyeva, 2001, s. 54). Buradan belə nəticə çıxır ki, hər bir insanı gündəlik əhatə edən mühiti layihələndirən və yaradan memar insanlarla ətrafdakı binalar arasındakı əlaqəni, eləcə də binalarla ətraf mühit arasındakı əlaqəni başa düşməlidir. Nəticə etibarilə, onlar məkanları və onların içərisində tikilmiş tikililəri orada yaşayan insanların miqyası və ehtiyacları ilə əlaqələndirmək ehtiyacını nəzərə almalıdırlar. Buna görə də memarlıq məkan mühiti yaradarkən memarın istənilən səviyyədə məkan daxilindəki müxtəlif fəaliyyətlər haqqında məlumat əldə etməsinə imkan verən funksional diaqramlar yaratmaq lazımdır: otağın məkan mühitindən, binanın məkan mühitindən tutmuş şəhərsalma səviyyəsinə – meydanların, küçələrin və həyətlərin məkan mühitinə qədər.

Ədəbiyyat

1. Bilgin, N. (2013). *Çevre psikolojisi*. İmge Kitabevi.
2. Əliyev, E. (2020). *Azərbaycan memarlıq elementləri*. Şərq-Qərb.
3. Khasieva, S. A. (2001). *Arkhitektura gorodskoi sredy: Uchebnik dlia vuzov*. Stroiizdat.